

ARŞAG ALBOYACIYAN

Tarihçi, filolog, eğitimci ve aktivist. 17 Haziran 1879'da Üsküdar'da doğdu. Berberyan ve Getronagan okullarında okudu. Yazı hayatına 1897'de günlük *Püzantiyon* gazetesinde başladı. S. Ankeğya ve Şavarş takma adlarıyla *Hantes amsorya* (Aylık Mecmua), *Goçnag* (Çan), *Püragn* (Binbir Kaynak), *Masis* ve *Dzağig* (Çiçek) gibi süreli yayınlara yazdı. Teotig'in yıllıklarında yazıları yayımlandı. 1910-1922 arasında İstanbul Patrikhanesi'nin sekreterliğini yaptı. 1922'de Mısır'a göç etti, orada uzun süre öğretmenlik yaptıktan sonra Kahire'deki Ermen Kilisesi Ruhani Önderliği'nde başkâtiplik görevini üstlendi. *Azad midk* (Özgür Akıl, 1936-1937) haftalık gazetesini, *Kraseri araçnortu* (Edebiyatseverin Rehberi, 1938-1949) adlı süreli yayımı ve T. Şahlamyan ile *Geank yev kir* (Hayat ve Yazı, 1948) yıllığını yayımladı. 24 Haziran 1962'de Kahire'de hayatını kaybetti.

Ünlü Ermeni şahsiyetlerin hayatını ve faaliyetlerini konu alan eserleriyle öne çıkar: *Usumnasirutyun Sırpuhi Düsapi* (Sırpuhi Düsap İncelemesi, 1901), *Krikor Zohrab* (1919), *Krikor Gesaratsi Badriark yev ir jamanagi* (Kayserili Krikor Badriark ve Dönemi, 1936), *Torkom Badriark Kuşagyan* (1940), *Hay yebisgobosi mı arakelutyuni i Habeşistan - 17rt tar* (Bir Ermeni Piskoposun Habeşistan'daki Misyonu - 17. Yüzyıl, 1946). İlk basımı yayımlanmış olan *Anhedatsoğ temker* (Yok Olan Simalar) serisi, dönemin önemli Ermeni aydınları hakkında özgün bir ansiklopedidir. Ermeni araştırmaları alanında en büyük katkısı Ermeni yerleşim bölgelerinin tarihine adanmış hacimli eserleridir. Bu çalışmalarından ilki olan *Hayk i Rumeli* (Rumeli'de Ermeniler) 1905'te İzmiryan Edebiyat Ödülü'nü kazandı. *Badmutyun hay Gesaryo* (Kayseri Ermeni Tarihi, 2 cilt, 1937), *Badmutyun Yevtogyo hayots* (Tokat Ermenilerinin Tarihi, 1952), *Arapagan Miyyatsyal Hanrabedutyun, Yekibdosi nahankı yev Hayeri* (Arap Birleşik Cumhuriyeti, Mısır Eyaleti ve Ermeniler, 1960), *Badmutyun Malatyo hayots* (Malatya Ermenileri Tarihi, 1961), *Huşamadyan Gudinahayeru* (Kütahya Ermenileri Anı Kitabı, 1961) çalışmalarını kaleme aldı. Bu eserler ele aldıkları yörenin coğrafi, kültürel, toplumsal ve iktisadi tarihini, Ermenilerin tehciri ve dünyaya yayılma hikâyelerini, önemli kişilerin biyografilerini, günlük hayat ve âdetler ile folkloru kapsar. Alboyacıyan ayrıca, Ermeni göçlerinin ilk bütünsel tarihini yazdı (*Badmutyun hay kağtaganutyun*, 3 cilt, 1941-1961) ve aynı zamanda Ermeni eğitim tarihinin kapsamlı bir anlatısını oluşturmak için ilk adımları attı (*Badmutyun hay tbrotsi*, 1946). Ölümünden sonra kütüphanesi ve arşivi Ermenistan'daki Mesrob Maştot's Kitaplığı'na taşındı.

**Bu kitap
Malatya Hayırsever Ermeniler
Kültür ve Dayanışma Derneği'nin (Malatya HayDer)
desteğiyle yayımlanmıştır.**

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Arşag Alboyacıyan'ın *Badmutyün Malatyo hayots*
(Malatya Ermenileri Tarihi, Beyrut: Sevan Matbaası, 1961) kitabının çevirisidir.
Türkçe basımda, 1536 sayfalık Ermenice basımdaki bazı tekrarlar, uzunca
ele alınan bilgileri eskimiş kimi bölümler, 1920'lerden sonra dünyanın
farklı yerlerine yerleşen Malatyalı Ermenilerle ilgili pasajlar vb.
dışarıda bırakıldı, günümüz Türkçe okurunun ilgisini çekeceği düşünölen
bölümlere ağırlık verilerek kitabın özet bir çevirisi gerçekleştirildi.
Ermenice kişi ve yer adlarının yazımında telaffuz ağırlıklı bir transliterasyon tercih
edildi. Gerekli göröldüğü yerlerde yer adlarının bugünkü kullanımları
köşeli parantez içinde gösterildi. Ermenicede basımda kaynakça verilmediğinden
ve tutarlı bir referans sistemi gözetilmediğinden, kitabın sonunda verilen seçilmiş
kaynakça tarafımızca oluşturuldu.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.)
temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.)
yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

Malatya Ermenileri

Coğrafya, Tarih, Etnografya

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 44967

ARAS - 44967

Malatya Ermenileri
Coğrafya, Tarih, Etnografya
Arşag Alboyacıyan

Çeviri
Sirvart Malhasyan

Yayıma Hazırlayan
Rober Koptaş - Onur Koçyigit

Düzeltilen
Günnur Aksakal

Kapak Tasarımı ve Mizanpaj
Melisa Arsenyan

Kapak Fotoğrafı
Ön Kapak: Malatyalı Kazoryan (Gözüryan) ailesi
Arka kapak: Surp Yerortutyun Ermeni Kilisesi

© 2019, Aras Yayıncılık

ISBN 9786052100547

Baskı
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

Kasım 2019, İstanbul

Malatya Ermenileri

Coğrafya, Tarih, Etnografya

ARŞAG ALBOYACIYAN

ERMENİCEDEN ÇEVİREN
SİRVART MALHASYAN

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մ Ա Լ Ա Թ Ի Ո Յ Հ Ա Յ Ո Յ

Տ Ե Ղ Ա Գ Ի Ա Կ Ա Ն, Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն Ե Ի Ա Ջ Գ Ա Գ Ի Ա Կ Ա Ն

Հ Ա Մ Ա Դ Ի Յ Տ

Ա Ր Շ Ա Կ Ա Լ Պ Ո Յ Ա Ճ Ե Ա Ն

1961

Տ Պ . Ս Ե Ի Ա Ն

Պ Է Յ Բ Ո Ւ Թ

Badmutyun Malatyo hayots (Malatya Ermeniler Tarihi)
Coğrafi, Tarihi ve Etnografik
Derleyen: Arşag Alboyacıyan
1961, Sevan Matbaası, Beyrut

Teşekkür

Anadolu'nun kadim halklarından Ermenilerin Malatya ve civarındaki yaşamlarını tarihsel süreçte inceleyen bu kitabın yazarı, ayrıca pek çok önemli çalışmanın sahibi Arşak Alboyacıyan'ı saygı ve rahmetle anıyoruz.

Malatya Hayırsever Ermeniler Kültür ve Dayanışma Derneği (Malatya HayDer) olarak, yok sayılan veya unutturulmaya çalışılan tarihi gerçekler ve yaşanmışlıkların geniş çevreler tarafından bilinmesine, öğrenilmesine yönelik çabalara bir katkıda bulunmak ve toplumsal hafızanın canlanması için bir ışık yakabilmek adına bu değerli kitabın Türkçeye çevrilmesine öncülük ettik.

Özgün baskısı 1500 sayfayı aşan bu kitabın Türkçe yayımlanması uzun, yorucu ve meşakkatli bir süreçti. Kitabın Ermeniceden Türkçeye çevirisini yapan Sirvart Malhasyan'a ve kitabın tüm editoryal yükünü üstlenen Aras Yayıncılık'a teşekkür ediyoruz. Kitabın yayımlanması fikrinin derneğimizde ilk dile getirildiği günden bu yana emek veren tüm yönetim kurulu ve dernek üyelerimize teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Bu değerli kitap, anlattığı gerçeklerle, yaşadığımız topraklarda huzur ve barış ortamına bir damla da olsa katkı sağlarsa amacımıza ulaşmış olacağız.

Bu vesileyle, geçmişte çok büyük acılar ve felaketlere rağmen ayakta kalıp bizlerin bugünlere ulaşmamızı sağlayan değerli büyüklerimize, tüm kuşaklardan Malatyalılara şükranlarımızı sunuyor, hatıraları önünde saygıyla eğiliyoruz.

Malatya HayDer

İÇİNDEKİLER

I.	
COĞRAFİ BİLGİLER.....	9
II.	
EN ESKİ TARİHLERDEN GÜNÜMÜZE MELİDİNE'DE ERMENİLER.....	47
III.	
MALATYA ve MALATYA MARHASALIĞINA BAĞLI BÖLGELER.....	93
IV.	
TOPLUMSAL YAPI.....	177
V.	
FİKİR HAYATI.....	241
VI.	
CEMAAT YAŞAMI.....	293
VII.	
SİYASİ GELİŞMELER.....	303
VIII.	
EKONOMİ.....	393
IX.	
ETNOGRAFİ.....	425
FOTOĞRAFLAR.....	456
KAYNAKÇA.....	465
DİZİN.....	470

I. BÖLÜM

COĞRAFİ BİLGİLER

1. Malatya ve Çevresi

Malatya, Kapadokya ile Fırat'ın [nehirin akış yönüne göre] sağ kıyısı arasında yer alır. Kuzey kısmında Kommagene, kuzeydoğu kısmında Katavonya bulunuyordu. Bazıları tarafından tarihi Ermenistan sınırları dahilinde gösterilmiş olsa da bu görüş doğru değildir, zira Ermenistan'ın batı sınırı her zaman Fırat olarak kabul edilmiş, Fırat'ın batısındaki topraklar tarihi Ermeni yurdunun dışında sayılmıştır.

Malatya, eski zamanlarda Kapadokya'nın bir bölümünü oluşturmaya karşın onunla coğrafi olarak bir birlik teşkil etmiyordu. Roma, Küçük Asya'ya hâkim olup Fırat sınır boyuna ulaştığında, Fırat'ın batı kısmına yayılan Ermeni nüfusa sahip oldukça geniş bir alan "Pokr Hayk"* adını almıştır. Bu bölge, Büyük Ermenistan ile Roma arasındaki siyasi sorunlar nedeniyle Birinci, İkinci ve Üçüncü Hayk (Ermenistan) olarak üç bölgeye ayrılmıştır.

Üçüncü Hayk'ın başkenti Melidine'ydi. Zengin ve nüfusça kalabalık bir merkez olan ve Fırat'ın batı kısmında kurulmuş günümüz Malatya'sı ondan yaklaşık üç kilometre uzaklıkta, Melas ırmağının (Tokma/Tohma çayı) Fırat ile birleştiği yere kurulmuştur. Üçüncü Hayk'ın sınırları dahilinde, Samosdia (Samosat), Kesun, Hüsn-ü Mansur, Raban, Behesni ve diğer şehirler bulunuyordu (Toprakları sabit olmayıp sürekli değişime uğramıştır). Fırat'a yakın kısımları Kommagene veya Gommak diye adlandırılmış, Roma işgali esnasında ise "Yepradatsik" adını almıştır. Gerek Kommagene gerek Yepradatsik'in sınırları değişkendi, ikisinin de başlıca kenti Kermanig (Maraş) idi. Sınırları dahilinde ayrıca Antep, Gargar [Gerger], Guris, Tilbaşar [Oğuzeli, Gaziantep] ve başka kentler bulunuyordu. Bölge Osmanlı idaresine girip onun idari bölümlerinden birini oluşturana kadar sınırları çok değişken olmuş, ayrıca birçok devlet ve millet tarafından idare edilmiştir.

* Buradan itibaren metin boyunca Pokr/Medz Hayk [Küçük/Büyük Ermenistan] kullanımları, bağlamına göre Armenia Minör/Armenia Majör, Küçük/Büyük Ermenistan tabirleriyle karşılandı. –ed.n.

2. Coğrafi Konum

Malatya, kuzeyden Sarıççek ve Dersim, batıdan Ağçadağ [Akçadağ], güneyden Beydağı,* doğudan Harput ovasını ayıran dağlarla çevrelenmiştir. Kevork Melidineti'ye göre "Melidine ortalama sekiz saatlik uzunluk ve genişliğe sahip, verimli toprakları ve zengin kaplıcaları olan, yüksek ve sık ormanlarla kaplı, üç taraftan yüksek dağlarla, bir taraftan ise suyla çevrili bir manzaraya sahiptir" (Melidineti, s. 13-14). Düz bir zemin üzerine yayılmış olduğundan ova şehri görünümündedir. Civarında, etrafı yüksek dağlarla çevrili, işlenmiş geniş topraklar bulunmaktadır.

Papaz Garabed Benneyan'ın çalışmasında** bu sancağın sınırları şu şekilde verilmiştir: Doğudan Fırat nehri, kuzeyden Melas ırmağı (Tohma çayı), güneydoğudan Akçadağ ve Halikan dağları, güneyden Abdülharab gölü, güneybatıdan Sürgü ve Harapşehir, batıdan Sultan Su.

3. Jeoloji

Malatya ve çevresinde tarih öncesi dönemlerden itibaren yerleşim vardır. Şehrin çevresinde bulunan ovanın çeşitli yerlerinde yükselen tepe, kaya ve geniş kireç katmanlarında bulunan su canlılarına ve hayvanlara ait fosiller, ayrıca çeşitli yerlerde yükselen kil ve kum katmanları, tarih öncesi dönemde Malatya ovasının bir göl olduğunu düşündürmektedir. Belki de Fırat ile Tohma bu göle dökülüp, güneydoğu köşesinden geçip gitmekteydiler. Mıgırđıç S. Vorperyan, şehirden otuz kilometre doğudaki İzolu ırmağı yakınına gelip tamamen kumla kaplı ovayı ve biraz aşağıda dağın eteğinden akıp giden ırmağı görünce bu kanaati daha da sağlamlaştırmıştır. Zira katman katman çamuru ve sel taşlarını, ancak 150 metre aşağıdan geçen bir nehir getirebilirdi. Bu yükseklikte akan bir nehir de tabii ki arkasındaki ovada bir göl yapmış olacaktı (Vorperyan, s. 70).

Vorperyan, şehir ve çevresinin tabanının kırık bir kireç tabakası olduğunu tahmin etmekte, depremde inanılmaz görüntüler ortaya çıkmasını da buna bağlamaktadır. Ancak 1893'te gerçekleşen büyük depremde şehrin tüm semtleri aynı şekilde etkilenmemiştir. Kimi yerde evler yerle bir olurken, bazı yerlerde sadece çatlaklar oluşmuş, bazıları ise hiç

* Toros sıradağlarının bir bölümünü oluşturur.

** Papaz Garabed Benneyan'ın Kudüs Manastırı Kütüphanesi'nde bulunan kapsamlı elyazmasından söz ediliyor. -ed.n.

hasar görmemiştir. Bu farklılıkları Vorperyan tabakanın dengesiz kırılışına bağlamaktadır.

Malatya civarındaki topraklar, hiç kuşkusuz çok eski tarihlerde volkanlar sebebiyle değişimler yaşamıştır. Malatya civarında geniş kraterler bulunmaktadır. Papaz Garabed Benneyan, Malatya civarındaki pek çok dağın sönmüş volkanlar olduğunu iddia etmektedir. Mesela Melidine'nin doğu kısmındaki Mağrab tepesi, Kündübeg dağı, Porğa dağları, Asipınar dağı, Canbek dağı vs. gibi.

4. Dağlar

Küçük Asya'nın büyük kısmında olduğu gibi Malatya ovası da dağlıktır, yani şehrin inşa edilmiş olduğu ova dağlarla çevrilidir. Ovanın kuzey kısmında Sarıçiçek ve Dersim dağları, batı kısmında Akçadağ, güneyinde Beydağı ve doğusunda ise Malatya Ovası'nı Harput ovasından ayıran sıradağlar bulunmaktadır. Papaz Benneyan topografya çalışmasında şu bilgileri verir:

Şimdiki Melidine şehrinin tam yanı başında ve güney tarafında, Toros sıradağlarından Beydağları yer almakta ve bu dağlar batıya doğru bir saatlik mesafeye uzanarak, Surp Lusavoriç Manastır'ının karşısına rastlayan yerde Felaskine ovasının güney kısmına yönelerek Akçadağ'ı selamlamaktadır. Doğuya doğru da aynı şekilde bir saatlik mesafede uzandıktan sonra Der Mesih dağının tepesinden başlayan Kahtamal vadisi boyunca devam eder ve Abdülharab gölü yakınında kesilir.

Bu dağ dizisinin başka bir kolu da güneybatıdan Sultan Su ovasını önüne alarak Sürgü'ye kadar uzanır. Orada da Kösten diye anılan dağ uç verip batıdan gelir ve Akçadağ'a kavuşur. Akçadağ ise Polat ovasından başlayarak kuzeye doğru uzanıp Melas'a da yol verdikten sonra Hekimhan'da son bulur. Hekimhan'dan da (kuzey tarafından) Sarıçiçek Arğavan dağları sıra sıra gelerek Fırat'ın sağ kıyısında son bulurlar.

Fırat'ın diğer tarafında ise Aziz Arfen (Aharon) veya Türkçe Abdülvahab adıyla bilinen dağ başlar. Adı geçen dağ Kömürhan'a kadar, hatta daha da ileriye kadar uzanır. İzolu ve Halikan dağları ise etraflarını dolanarak kendilerini seyreden Beydağı'na kavuşurlar.

Malatya'yı çevreleyen bu dağ sıralarını dolaşabilmesi için bir insanın aralıksız 10-12 gün yürümesi gerekir. Çok geniş olan bölgenin her tarafında verimli ovalar yer almaktadır. Doğuda İzolu, Kırca, Çiftlik ve Düldilol ovaları, kuzeyde Tohma'ya kadar, merkezde eski şehirde, Cu-

das, Hatun Su ve diğer ovalar, Melas'tan ötede de Fırat'tan Akçadağ'a kadar Yazılı Han adlı ova uzanmaktadır. Batıdan Arğa, Ören, Balian, Çiftlik, Elementik [Duruldu] ve Çerkez Yazısı denilen ovalar ile Hacı Abdi, Sülük, Haricizadelerin geniş tarlaları yer almaktadır.

Malatya dağları, Toros sıradağlarının bir bölümünü teşkil eder. Akçadağ'ın bir bölümü Maraş'a ulaşır ve orada Gâvur dağı adını alır.

Sırvantzdyants'a göre Akçadağ ile Sev Lerner (Kara Dağlar) aynı dağlardır (*Toros I*, s. 321). Bu dağlar Surp Lerink (Kutsal Dağlar) adıyla da bilinmektedir. Bilindiği üzere bir zamanlar buralar çok sayıda Ermeni, Rum ve Süryani manastırıyla doluydu.

5. Su Kaynakları

Malatya'da dağların bolluğu yörenin sulak bir arazi olmasını sağlamıştır. Sulaklığın temelini, Malatya ovasının kuzeydoğu köşesinden girip yılan misali kıvrılarak doğusundaki dağ sıralarının eteklerinden güneydoğu ucuna inen Fırat oluşturmaktadır.

Kevork Melidinetisi, *Nakhcirner (1915-1918)* [Cinayetler] adlı eserinde Malatya'nın sularına (s. 7, 18-22) oldukça geniş yer ayırmıştır:

Malatya'nın en önemli ve yararlanılabilir su kaynağı Fırat'tır. Ortalama bir hesapla sekiz saatlik bir mesafede Malatya'yı Harput'tan ayırarak doğu sınırını çizer [...] İkinci önemli su kaynağı, Elbistan'ın taşı bağrından doğan ve şehrin kuzey tarafından üç saatlik mesafede akıp giden Tohma çayıdır. Bu ırmak zikzak çizerek ilerleyip Sultan Su ve diğer önemli dereleri de içine alarak Koran köyünden yaklaşık yarım saat uzaklıkta Fırat'a karışır. Tohma çayı, Fırat'ın önemli kollarından biridir ve coğrafyada Alis [Halys, Kızılırmak] olarak tanınır.

Kendisi de bir ırmak sayılabilecek Dermesi [Derme] ise şehrin güneybatı kısmını çevreleyen Beydağı'nın uzaktaki kayalık bağrından doğar. Küçük bir alanda kaynayan binlerce kaynağın birleşmesiyle zenginleştikten sonra ikiye ayrılır. Kollardan ilki Aşağı Banazi, Çırmıkdi ve Barğuzi ve diğer yerlerdeki tarım alanlarını sulayarak Sultan Suyu'na karıştıktan sonra Tohma'ya dökülür. Daha yüksek bir konumda bulunan ikinci kol ise bu özelliği sayesinde Kündübeg, Yukarı Banazi, Tecde, Adafi, Çeknuge ovalarını ve ağaçlık alanları sular. Daha birçok ince kollarıyla şehre girerek yoluna devam eder ve Karnak önünden kuzeye kıvrılarak Hüseyin Bey, Körpe Su, Cingenlik, Gamurç Peran [Köprü Ağzı], Alma Su, Aşağı Şehir'den geçer ve Tohma'ya dökülür. Şehre dağılan birçok

kol, temizleme görevini yaptıktan sonra birbirleriyle birleşerek şehrin uç noktasını sularlar [...] Şehrin kuzey kısmındaki bağlardan doğan Yukarı ve Aşağı Babukhdi sularını da hatırlamak gerekiyor. Sözü edilen sular çok sayıda tarlayı suladıktan sonra, özellikle kışın diğer sularla birleşerek Tohma'ya dökülürler.

Papaz Garabed Benneyan'ın Malatya suları hakkında verdiği geniş bilgi ise şöyledir:

Melidine nahiyesinden geçen ırmak Fırat'tır. Nehrin bir kolu Erzurum'un güneydoğusundaki Khaçapayd [Türkçede Kâvi -y.n.] adlı dağın içinde bulunan Dumlu gölü ve civarından başlar,* Tercan, Erzincan ve Kemah'tan geçerek Eğin nahiyesine ulaşır, oradan da Gaban Maden'e girer. O mevkide Daron [Muş] tarafından gelen Aradzani [Murat Suyu] ile birleşerek Korucuk köyü önünde Melas'ı da içine alarak sakin sakin Kömürhan'a kadar akar gider. Kömürhan'ın güney tarafında Körhane adlı dar vadiye girdiğinde ise üç saatlik bir süre kayalıklar arasındaki *khokhom*larda** dolanarak Çeho ve Gerger dağlarını ardında bırakır, tarihi Samosat'ı selamladıktan sonra Basra yakınlarındaki Kürne şehrine ulaşır. Orada Dicle ile beraber Şattularab nehrini oluşturarak Acem diyarına girer.

Fırat'ın cennetteki bahçeden getirdiği su, mavi ve ılıktır ama harika bir tadı vardır. Fırat'ın kıyılarında ekim yapılır ancak bu nahiyede bir avuç toprak bile sulanmaz. Zira ırmak toprak yüzeyinden oldukça derinden akar. Bu su yoluyla ihracat-ithalat da yapılmaz. Bazen Palulu kayıklar soğanın küçük bir cinsi olan kızğa ve testi naklederken urganlarını kayığın ardına salar, oldukça lezzetli balıklar tutarak bunları Malatya ve civarına satarlar.

Fırat'ta yolculuk etmenin üç yolu vardır: Kayık ya da sal, dıgalast (kelek) veya geçidi kullanmak. Kayıklar üç yerde bulunur: Şeyh Hasan, Hardik ve İzolu'nun Pirot köyü önünde. Kavak ağacının sert tahtalarından yapılan sallarda iki kürek kullanılır. Kayıkların her biri 40-50 adam veya 20 at ya da 3-4 araba taşıyabilir. Kayıklar içinde en çok iş yapan ve kâr sağlayanlar Pirolu'dakilerdir. Zira Samsun-Bağdat şosesi buradan geçmektedir.

Kayıkların "gün içindeki sefer sayısı en fazla 10'dur. Bunun sebebi karşılıklı gidip gelemeyişleridir. Zira akıntının paralelinde yol almak zorundadırlar. Kayıklar her yıl belediye tarafından ihaleye çıkarılarak 20-25 bin kuruş arasında bir fiyatla kiraya verilir.

* Başlangıçta, Erzurum taraflarında Sev Çur [Kara Su] diye adlandırılır.

** Dağlar arasındaki dar su geçitlerine verilen addır.

Dıgalast (Kelek): Irmak kıyısında yaşayan her köylünün dıgalastı (kelek) vardır. Dıgalast, 15-20 ila 30 kadar fıçından yapılır. Bu fıçılar kalaslar üzerine yerleştirilir. 2000-2500 kaş [1 kaş, yaklaşık 1 litre] ağırlığa kadar dayanırlar. Daha önce bahsettiğimiz üzere, özellikle ırmağın taşıdığı zamanlarda veya akıntıdan geçerken bunlarla gidiş geliş biraz tehlikelidir. En küçük rüzgârda bile dengesini yitirir ve devrilir.

Geçit: Biri Şeyh Hasan'da diğeri Kilisik'in önünde olmak üzere iki geçit vardır. Geçitler her zaman sığ yerlerde bulunur ve iki-üç yılda bir geçit verirler, o da yazın. Geçitlerden develerle, atlarla veya yaya olarak geçilir. En tehlikeli yolun bu olduğunu söylemeye sanırız hacet yok.

Melas-Melos (Tohma) Irmağı

Melas ya da Tohma çayı, şehirden dört saat uzaklıkta bulunan bir ovanın içinden geçip Fırat'a kavuşur. Bazıları onu Toros (Davros) ırmağı olarak da adlandırır. Türkler onu Tohma çayı olarak bilirler.

Adını Rumcada "bal" anlamına gelen *melas* kelimesinden alan Melas'ın iki kolu vardır. Bunlardan biri Darende taraflarında İsbekçor [*Isbidak çur*, Ermenicede Ak Su] ve Viranşehir'den doğar ve Darende'nin içinden geçerek Akçadağ nahiyesine girer. Diğeri ise Gürün'ün içinden gelen dere ile karışarak Kürne ve Kürecik dağlarının ve Şoğul'daki dar vadinin içinden Kürt Abdal'ın karşısında bulunan Karapınar gölünün suyunu da kendisine katarak sürekli doğuya doğru Yazılı Han'ın kıyısını yalayarak Kırkgöz'ün altından akar ve Koruncuk önünde Fırat'ın sularına karışır.

Melas'ın sağladığı yararlar ve özellikleri hakkında, halk arasında "Melas'ın kıyısında altın da eksen biter" sözü yaygındır. Evet, doğrudur, Melas'ın suladığı kıyılarda bol ve lezzetli pirinç, bol taneli buğday ve arpa yetişir. Bu Melas'ın bir lütfudur. Özellikle kıyılarında tatlı ve büyük kavun ve karpuz yetişir. O kadar büyüktürler ki, bir yük hayvanı bunlardan ancak iki tanesini taşıyabilir.

Melas, en azgın zamanlarında bile sakince akarak yolculara geçit verir. İçinde ağırlığı 20 kiloyu bulan tatlı balıklar barınır.

Eski şehirden iki saat aşağıda Melas'ın üstüne Kırkgöz adında ünlü bir köprü vardır. Sivas-Malatya yolunu (şosesini) birleştiren bu köprüdür. Yazılı Han'ın geniş ovası* tam da buradan başlar. Bu ovayı sulamak

* Bu ova, Melas'ın sağ tarafında Gaban-Maden nahiyesinde bulunan köyler grubu içinde yer alan 20.000 dönümlük verimli bir ovadır.

için Melas'tan bir hat çekilip çiftlik yapılması için gerekli harita uzun zaman önce hazırlanmıştır ancak ne yazık ki konu yine kâğıt üzerinde kalmıştır.

Sultan Su (Kedag)

Sultan Su Akçadağ'ın Polat ve Fındık köylerinin üst tarafındaki dağlardan doğar ve iki saat aşağıda Meled deresine karışarak ve sürekli kuzeye doğru ilerleyerek Ören, Arğa ve Örüşgü ovalarının önünden geçer, geçerken de altında kalan köylere su dağıtarak, bağlar ve bahçeleri suladıktan ve değirmenleri döndürdükten sonra Melas'la birleşir. Bol ve taşkın suya sahip olan bu ırmağın kaynağı ovoidan 100 metre yüksek kireçli bir yığının altındadır ve şehrin güney kısmındaki yerleri sular.

Bu ırmağın üzerine iki büyük köprü inşa edilmiştir: Biri Malatya-Antep yolundaki Meled köprüsüdür, diğeri ise Malatya-Arğa yolunda yapılmıştır. Birinci köprüden altı saat aşağıda bulunan köprü Çiftlik köprüsü diye adlandırılır. Bu iki köprü haricinde ırmağın üstünde "Heküke" ve "Yağmurlu" önünde iki yıkık köprü bulunmaktadır. Bu ırmakta da tatlı balıklar bulunur. Malatya ve Akçadağ nahiyeleri arasında sınır teşkil ederek onları birbirinden ayırır.

19. yüzyılın ilk yarısında, Sabri Mustafa Paşa, adı geçen ovaları sulamak amacıyla bu ırmaktan bir hat ayırmış, ancak gerekli yerlere su indiremeyince proje yarım kalmıştır. Ova Akçadağ yakınında bulunduğundan, orada ikamet edenler Akçadağlıların baskılarından sıkılırlar ve dağlırlar. Böylece dere de yüzüstü kalır. Ancak 1866'da ünlü binbaşı Rahmi Bey bölgeye gelmiş, adı geçen Kürtleri bastırarak eski hattı onartıp yönünü değiştirtmiş, böylece 18 saatlik mesafeye su indirebilmiş ve çeşitli yerlerden adamlar toplayarak birçok köy inşa etmiştir. Rahmi Bey ayrıca şehrin batı tarafında altı saatlik mesafede geniş bir kışla inşa ettirmiştir. Kışla, Meşrutiyet'in ilanı [1876] sırasında IV. Ordu tarafından Çiftlik-i Hümayun veya Harra-i Hümayun adıyla idare edilmekteydi. Sözü edilen çiftlik, yetiştirdiği pirinç ve hububat sayesinde Malatya'ya büyük hizmette bulunmuştur.

Ebemendik:* Bu su da şehirden kuzeye doğru dört saat mesafedeki aynı adı taşıyan tepenin altından doğar ve iki-üç değirmen çevirecek

* Papaz Benneyan çalışmasında büyük ihtimalle yanlış okuma sonucu birkaç kez Ebemendik diye zikretmiştir (Benneyan, s. 39).

güçtedir. Bataklık yerden doğan Ebemendik'in suyu ılık ve tatsızdır. Ancak içindeki minik balıklar çok lezzetlidir. Bu da alt tarafında bulunan tarlaları suladıktan sonra Melas'a dökülür.

Şahna Suyu ve Begler Deresi [Beylerderesi]: İlki şehirden güneybatıya doğru iki buçuk saat mesafedeki Khazoba yolu üzerinde Seyduşağı dağının altından İnek Pınar* denilen yerden, iki kaynaktan doğar; iki saat aşağıda Der Mesih'ten ayrılarak önce kendisine doğru ilerleyen suya, sonra da Melas'a karışır. Bu ırmağın sağ kıyısına özel bentler yapılmıştır ve buradan ayrılan su, İskele denen ve köprü vazifesi gören bir vadi vasıtasıyla şehrin Türk zenginlerinden Harici ve Hacı Abdizadelerin** geniş pirinç tarlalarını sular. Bentler sebebiyle her ne kadar yukarıda suları azalsa da, derin bir vadiden geçerken, aşağıda, çeşitli kaynaklardan gelen sularla zenginleşir. Bu ırmağın üzerinde More Gedik ve Işıklar denilen mevkilerde yıkılmış köprü ayakları hâlâ durmaktadır. Şahnahan köyünün üst tarafında ise büyük bir köprü bulunmaktadır. Köprünün batı tarafında kâgir bir han inşa edilmiştir.

Ballı, Şişman ve Beskiran dereleri: Üçü de şehrin doğu tarafındaki dağlardan doğarlar (Şişman 7 saat, Beskiran 9 saat, Ballı Çay 2 saat mesafede) ve çeşitli kaynaklardan beslenerek, sürekli kuzeye doğru ilerler, alt taraflarındaki yerleri sulayıp değirmenleri çevirerek Fırat'a karışırlar.

Şişman Mamukan Deresi: Bu dere de şehirden 7-8 saat uzaklıkta doğu tarafında bulunan tarlaları suladıktan ve değirmenleri çevirdikten sonra Fırat'a karışır.

Beskiran Deresi: Bu da aynı şekilde şehirden doğuya doğru 9 saatlik uzaklıkta İzolu-Kozluk denilen köyün içinden ve çevresinden birkaç su topladıktan, birkaç değirmen çevirip tarlaları suladıktan sonra aşağıda bir buçuk saatlik mesafede Fırat'a karışır.

Yukarıda adı geçen dereler kaza merkezinin iki tarafındaki köylere ve tarlalara su sağlamaktadır. Ancak aşağıda zikrettiklerimiz şehre ve civarındaki yerlere su vermektedir. Onları da sırasıyla anlatalım:

* Yöredeki söylenceye göre, kışın uzun sürdüğü bir sene, baharda eriyen karlar ve yağmur suları sebebiyle dereler kabarmış ve her yanı su basmış. Taşkın suların arasından büyükçe bir inek ve minik bir buzağı çıkınca su "İnek Pınarı" adıyla anılmaya başlanmış. Herhalde kaynakların büyük ve küçük olarak anılması da buradan ileri gelmektedir (Benneyan).

** Papaz Benneyan çalışmasında Hacı Zade ve Sülük Zade adlı Türk ailelerini de zikretmiştir.

Der Mesih:* Melidine'nin bu en nadide suyu şehrin güneybatı kısmında, dört saatlik mesafede, Kündübeg'in üst tarafında ve Kayır Uşağı adlı dağın eteği yakınındaki kaynaklardan doğar. Su henüz bir kayalığa varamadan eklenen pek çok kaynakla beraber o kadar gürleşir ki, geçit vermez hale gelir.

Der Mesih'in bir kısmı Kapuluk denilen yerde bir çeşme ile ayrılır ve İnek Pınar ile beraber pirinç tarlalarını sular. Diğer kısmı ise Kündübeg ve Çırmıktı üzerinden kuzeydeki Keleyik'e kadar, oradan da Tecde, Barğuzi [Bostanbaşı] ve Adafi civarlarından Karnak'a kadar doğuya doğru akar. Her bir adımda kendisinden ayrılan çeşmelerle altı saatlik mesafedeki sayısız bahçe ve bağı sulayıp değirmenleri çevirdikten ve evlere su temin ettikten sonra tekrar kuzeye dönerek eski Melidine'nin alt tarafındaki Pınarbaşı deresini de içine katarak Kırkgöz ile Fırat arasında Melas'a katılır. Kaynağından iki saatlik uzaklığa kadar suyun yüzeyinde asa şeklinde beyaz bir hat görülür. Sanki ırmağın ortasından bir süt deresi akıyor gibi bir manzara oluşur.

Der Mesih, Melidine'deki tüm suların anasıdır ve o olmadan Melidine'nin de var olamayacağını söyleyebiliriz. Zira her yıl baharda suları temizlenmek için akış yönünü başka tarafa çevirdiklerinde şehrin tüm kuyuları ve kaynakları kurur. Öyle ki, bazen her tür ihtiyaç için su getirmeye kilometrelerce uzağa gitmek zorunda kalırlar.

Biri Kündübeg'in üst tarafında Yel Köprü, diğeri ise Barğudi'de Çatal Köprü adında iki büyük köprü inşa edilmiştir. Tavşan deresi ve Horata'yı çaprazlama kestiği için Der Mesih bu köprülerin altından geçer. Bu köprülerin haricinde Der Mesih'in üstünde taş ve tahtadan yapılmış 50-60 kadar köprü yer almaktadır.

Horata Deresi: Der Mesih'ten sonra ikinci önemli su Horata deresidir. Şehrin güney kısmında bir saatlik mesafede, Yukarı Banazi'nin üst tarafındaki tarlaların içinden doğar. Sularının bir kısmı "Ziyaret" denilen bir yapının altındaki bir kaynaktan, kalanı da dört bir taraftan

* Der Mesih, Arapça veya Süryanicede "İsa'nın Kilisesi" veya "İsa'nın Evi" anlamını taşır. Su, adını üzerine inşa edilmiş bu kutsal mekândan almıştır (şimdilerde harabe). Türkler ise suyu birçok kaynaktan fişkırdığı için Derme deresi diye adlandırdılar. Söylenceye göre, Hz. İsa'nın talebelerinden biri (büyük ihtimalle Aziz Tateos) bu yörelere seyahat ettiği zaman çok susamış ama yakınlarda su bulamayınca bir taşın gölgesine uzanmış. Uykusunda kalkmasını ve asasını yere vurmasını söylemişler. Hemen kalkıp asasını vurunca su fişkırmış ve mucizevi bir şekilde suyun yüzeyinde onun asasının şekli kalmış (Benneyan).